

СЕЙМОВІ КОНСТИТУЦІЇ 1611–1632 РОКІВ ПРО СТАН ЗЕМСЬКИХ ТА ГРОДСЬКИХ КНИГ В УКРАЇНСЬКИХ ВОЄВОДСТВАХ

Стаття висвітлює стан земських та гродських книг на теренах українських воєводств у сеймових конституціях Речі Посполитої. Автор прослідковує ступінь збереженості друкованих органів канцелярій, виокремлює регіональні особливості українських воєводств, вказує на особливості їхнього становлення та еволюції, виокремлює посадовців та ключових осіб. Аналізуються тексти сеймових конституцій за 1611–1632 роки, присвячені функціонуванню судів.

Ключові слова: земські судові книги, гродські судові книги, сеймова конституція, судочинство, канцелярія.

Grazhevska Yana

SEJM CONSTITUTIONS OF 1611–1632 ABOUT STATE OF ZEMSKY AND GRODSKY BOOKS IN THE UKRAINIAN VOIVODESHIPS

The article highlights how the chancellery of zemsky and grodsky court function on the throws of Ukrainian voivodeships in the Sejm Constitutions of Polish-Lithuanian Commonwealth. The author investigates the history of forming zemsky and grodsky courts as institutions on Ukrainian land, the process of formation of chancellery bodies and also underlines the regional peculiarities of voivodeships. The article analyses the texts of the Sejm Constitutions of 1611–1632 as to the points devoted to functioning of the courts and their typical and unique features. The specificity of the study lies in the investigation of zemsky and grodsky court bodies as a subject of work of Sejms of Polish-Lithuanian Commonwealth. The present survey can be used for the following reconnaissance on the history of judicial system on the principals of functioning of zemsky and grodsky chancelleries and the peculiarities of their work.

Key words: zemsky court books, grodsky court books, Sejm Constitutions, proceedings, chancellery.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019

© Гражевська Я., 2019

Земські та гродські судові книги були важливим механізмом фіксації інформації щодо діяльності судів у Речі Посполитій. Питання зберігання та переписування цих книг активно обговорювалося у першій половині XVII ст. Цей аспект багаторазово ставав об'єктом уваги сеймових засідань та, зрештою, записувався до сеймових конституцій. Прослідкувати це можна на прикладі сеймових конституцій 1611–1632 років.

Історіографія питання про збереження та стан земських та гродських книг охоплює розвідки, присвячені загальному дослідженню діяльності гродських і земських судів. Серед них можемо виділити дослідження О. Купчинського «Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова» (Купчинський О., 1998. С. 100), О. Задорожної «Актові книги як джерело до реконструкції землеволодінь в Київському воєводстві XVI–XVII ст.» (Задорожна О., 2009. С. 36–47). М. Крикун у статті «Доля земських та гродських книг Брацлавського воєводства» надає цінні

відомості про функціонування земських гродських книг воєводства (Крикун М., 2008. С. 44–59). Однак питання висвітлення стану земських та гродських книг в українських воєводствах у світлі сеймових конституцій не висвітлювалося.

Метою статті є висвітлення питання функціонування земських та гродських книг на теренах українських воєводств у Сеймових Конституціях 1611–1632 років.

Земське судочинство Руського та Подільського воєводства веде свою історію від 1434 року — проведення судових реформ, а Белзького — від 1462 р. Земські суди Київського, Волинського та Брацлавського воєводства з'являються від другої половини XVI століття. Земське судочинство в трьох останніх воєводствах виникло за нормами Першого Литовського Статуту як незалежне від королівської адміністрації. Шляхта самостійно, виборним шляхом, обирала працівників суду: суддю, підсудка та писаря. Мовою земського судового діловодства була руська. За достовірність записів у актових книгах відповідав писар.

Здебільшого на вищезгадані уряди призначали представників місцевої шляхти за певні заслуги (Ворончук І., 2014. С. 15–17).

Земська судова канцелярія містила документи різноманітного характеру. Переважно це були документи судових справ (заяви, рішення, клопотання). Специфікою функціонування земських судів було вирішення майнових та цивільних питань. До повноважень гродського суду належали, за офіційним розпорядженням, кримінальні справи. Розгляд справ відбувався тричі на рік. Однак діяльність судових канцелярій була безперервною (продовжувалася навіть у період відсутності засідань). Не всі матеріали судів дійшли до нас. Це зумовлено різними обставинами й причинами (Купчинський О., 1998. С. 24–25).

Аналіз стану земських та гродських книг ставав об'єктом обговорення на вальному сеймі. За період з 1611 по 1632 рік було записано 9 сеймових Конституцій, які так чи інакше окреслюють ситуацію з земськими та гродськими книгами в українських воєводствах. Питання розглядалося на наступних сеймах 1611, 1616, 1630 років. Ситуація з земськими і гродськими книгами розглядалася на сеймах, які вирішували, здебільшого, питання внутрішньої політики та не передували ворожій військовій інтервенції.

Усі конституції щодо функціонування земських і гродських книг можна поділити на 2 категорії: переписування — 2 конституції (1611: “*O przepisaniu ksiąg ziemskich kijowskich*” (Volumina Constitutionum, 2010. Т. III. 1611–1640. Vol. 1. 1611–1626. S. 24) та 1616: “*O księgach ziemskich kijowskich*” (Ibid. 208)) та ревізії — 7 конституцій (1611: “*Rewizya ksiąg grodzkich i ziemskich w Łucku*” (Ibid. 34), 1616: “*Rewizya ksiąg grodzkich, podkomorskich i ziemskich winnickich województwa braclawskiego*” (Ibid. 205–206), “*Rewizya ksiąg łuckich*” (Ibid. 208), “*Rewizya ksiąg ziemie halickiej*” (Ibid. 208), 1631: “*Rewizya ksiąg ziemskich i grodzkich województwa wołyńskiego*” (Ibid. 114–115), “*Rewizya ksiąg ziemskich chelmskich*”, “*Rewizya ksiąg grodzkich kijowskich*” (Ibid. 115)).

Питання переписування київських земських книг підіймалося на сеймі 1611 року в однойменній конституції “*O przepisaniu ksiąg ziemskich kijowskich*”. Згідно з документом керівництво цим процесом з 1611 року мав взяти на себе Василь Биковський, власник декількох сіл на теренах воєводства, котрий належав до родини нової київської шляхти, був представником Київського козацького полку, його батько обіймав уряд київського бурмістра (Volumina Constitutionum. Т. III. S. 115). Конституція 1616 року “*O księgach ziemskich kijowskich*” знову розглядає питання функціонування київських земських книг. Вона наголошувала, що у книгах відсутня значна кількість матеріалів. Для залагодження питання надавався термін 1 рік та 6 місяців. Протягом цього

періоду шляхтичі, котрі прагнули внести свої справи до земських книг, мали виступити перед земським судом з відповідним клопотанням.

Більшість сеймових конституцій, а саме 7 з 9, стосуються проблеми ревізій земських гродських книг. У 1611 році з'являється конституція “*Rewizya ksiąg grodzkich i ziemskich w Łucku*” (Volumina Constitutionum, 2010. Т. III. 1611–1640. Vol. 1. 1611–1626. S. 33), яка звертає увагу на функціонування вінницьких книг. Для друкування книг у Луцьку призначалася комісія у складі місцевих урядників: Габрієля Гойського хорунжого київського (обіймав уряд з 1604 по 1621 рік) (Urban W. Hoscki G., 1962–1964. S. 25), Василя Семашка, хорунжого волинського (1599–1617) (Urzednicy wolynscy XIV–XVIII wieku. Spisy, 2007. S. 129), І. Хриницького, судді земського луцького (1602–1625), до цього — підсудок луцький (Urzednicy wolynscy XIV–XVIII wieku. S. 90).

1616 рік видався надзвичайно продуктивним щодо призначення спеціальних ревізій книг. Так, у наявності маємо 3 сеймові конституції, які стосуються діяльності Брацлавського (вінницькі книги), Руського (галицькі книги) та Волинського воєводств: “*Rewizya ksiąg grodzkich podkomorskich i ziemskich winnickich województwa braclawskiego*”, “*Rewizya ksiąg łuckich*”, “*Rewizya ksiąg ziemie halickiej*” (Volumina Constitutionum. Т. III. S. 205–208).

Конституція від 1616 року — “*Rewizya ksiąg grodzkich podkomorskich i ziemskich winnickich województwa braclawskiego*”. Вінницькі земські урядники мали прибути 24 жовтня 1616 року до Вінниці. Стаття наголошувала, що підкоморій та гродський писар до процесу ревізії не повинні були втручатися. Ревізори були відповідальні за термінове виправлення помилок, знайдених у книгах. Для ревізії призначали достатньо широку комісію, в якій були 4 особи з сенаторського кола та 8 представників вінницьких урядів. Досить цікавим є спостереження, що серед них — члени однієї родини. Як-от, призначають двох Черленковських (Іван — суддя в період з 1609 по 1616 рік та Стефан — підчаший з 1603 року, час призначення та втрати уряду — невідомий) і Кропивницьких (Олександр — суддя з 1613 по 1626 рік та Михайло — брацлавського підсудка з 1616 по 1640 рік) (Крикун М. С. 44–59).

Окремої уваги заслуговує ще одна з Конституцій 1616 року — “*Rewizya ksiąg łuckich*”. Вона наголошує, що оскільки ревізія досі не розпочалася, то цю справу слід втілити в життя найближчим часом. Цей документ є радше нагадуванням, ніж втіленням нової норми (Volumina Constitutionum. Т. III. S. 208).

Завершує питання ревізій земських та гродських книг у 1616 році стаття під назвою “*Rewizya ksiąg ziemie halickiej*”. Конституція звертає увагу на те, що книги знаходяться в досить поганому стані,

а попередні галицькі писарі не звертали належної уваги на їх збереженість. Крім того, записи нечіткі та переплутані. Книги, за умовами Конституції, слід було переписати, виправивши помилки. Представників земського суду зобов'язували з'явитися в Галичі, у самостійно обраний день, та провести ці роботи. Після цього цілих 15 років на загальнодержавному рівні питання земських та гродських книг не підіймалося. Більшість сеймів того періоду концентрувалася на превентивних заходах війни з Османською Імперією. І лише сейм 1631 року сприяв ухваленню ще 3 конституцій: “Rewizya ksiąg ziemskich i grodzkich województwa wołyńskiego”, “Rewizya ksiąg ziemskich chelmskich”, “Rewizya ksiąg grodzkich kijowskich”) (Volumina Constitutionum. T. III. S. 114–115).

Конституція “Rewizya ksiąg ziemskich i grodzkich województwa wołyńskiego фактично повторно розглядає питання призначення ревізії. На прохання послів волинського воєводства призначалася ревізія луцьких, володимирських і кременецьких земських і гродських книг. Призначали депутатів, яких зобов'язували до спільної роботи з місцевими писарями. До Луцька мав прибути Войцех Станішевський (земський луцький суддя, 1628–1634) і до Володимира — Габріель Іваницький (володимирський підстароста, 1616–1632), а до Кременця — Лаврентій Древинський (волинський чашник з 1606 до 1640 року). Усі вони повинні були прибути до призначених міст у перший четвер після 1 травня 1631 року (Urzednicy wołynscy XIV–XVIII wieku, 2007. S. 91, 161).

Наступною розглядалася “Rewizya ksiąg ziemskich chelmskich”. Для цього призначали представників, які мали прибути до Холма: Яна Скаржевського (холмського підкоморія, 1612–1634), Вацлава Замойського (холмського хорунжого, 1622–1633) (Urzednicy wojewodztwa belskiego i ziemi chelmskiej XIV–XVIII wieku, 1992. S. 278), Станіслава Руновського (холмського підсудка, 1622–1631) та Андрія Бродовського (холмського писаря, 1624–1647) (Ibidem. S. 175, 278.)

Конституція “Rewizya ksiąg grodzkich kijowskich”), аналогічно до Волинського воєводства та Холмської землі, призначала ревізію земських і гродських книг. Для цього відповідні представники мали прибути до Києва. Серед них: Теодор Воронич (київський підчаший, 1630–1646), Федір Проскура-Суцанський (київський писар. 1615–1647), Філон Богушевич (чашник, 1631–1646, власник сіл на Київщині) та Олександр Солтан, відомостей про останнього не знаходимо (Urzednicy wojewodztwa kijowskiego i czernichowskiego XV–XVIII wieku. Spisy, 2002. S. 36, 39).

Посли повинні були залишатися у Києві та опікуватися ревізією. Також надавався дозвіл представникам переписати книги, які залишилися з діяльності попереднього писаря Івана Лозки (1591–1608). Проші на переписування книг з податків від 1626 року мав отримати Федір Проскура-Суцанський, тогочасний київський земський писар (Білоус Н., 2015. С. 155).

Таким чином, сеймові конституції 1611–1632 років містять низку інформації про стан земських та гродських книг в українських воєводствах. Досліджуються питання ревізій, переписування книжок та наявності приміщень для зберігання їх.

Таким чином, за територіальним принципом найбільша кількість сеймових конституцій, присвячена функціонуванню земських і гродських книг, стосувалася Волинського (ревізії) і Київського (переписування, ревізії) воєводств — 3 конституції кожному воєводству; Руському (найдавніші земські гродські книги на теренах України) — 2 конституції, пов'язані з ревізіями Галицьких і Холмських книг; щодо Брацлавського воєводства маємо 1 конституцію, яка теж призначає ревізію. Шляхта приділяла увагу питанням переписування та ревізій земських гродських книг, тому що матеріал в них безпосередньо висвітлював життєдіяльність цієї спільноти. Йшлося про наявність у книгах необхідних прав та привілеїв на власність.

СТАТИСТИКА ТА ТЕМАТИКА СЕЙМОВИХ КОНСТИТУЦІЙ ЩОДО АКТОВИХ КНИГ УКРАЇНСЬКИХ ВОЄВОДСТВ У 1611–1632 рр.

КИЇВСЬКЕ — 3
<ul style="list-style-type: none"> • 1611, «Переписування книг земських київських»; • 1616, «Про книги земські київські»; • 1631, «Ревізія книг земських київських».
ВОЛИНСЬКЕ — 3
<ul style="list-style-type: none"> • 1661, «Ревізія книг гродських і земських у Луцьку»; • 1616, «Ревізія книг луцьких»; • 1631, «Ревізія книг земських і гродських воєводства волинського».
РУСЬКЕ — 2
<ul style="list-style-type: none"> • 1616, «Ревізія книг землі галицької»; • 1631 «Ревізія книг земських холмських».
БРАЦЛАВСЬКЕ — 1
<ul style="list-style-type: none"> • 1616, «Ревізія книг гродських підкоморських і земських вінницьких воєводства брацлавського».

ДЖЕРЕЛА

1. Ворончук І. Актові книги земських і гродських судів як джерело до історії українського повсякдення ранньомодерної доби. *Українське повсякдення ранньомодерної доби*. Київ, 2014. С. 15–17.
2. Задорожна О. Актові книги як джерело до реконструкції землеволодінь в Київському воєводстві XVI–XVII ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 2009. Т. 19 (1). С. 36–47.
3. Крикун М. Доля земських та гродських книг Брацлавського воєводства // Крикун М. Брацлавське воєводство в XVI–XVIII століттях. Львів : Видавництво УКУ, 2008. С. 44–59.
4. Купчинський О. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова. К., 1998. 100 с.
5. *Volumina Constitutionum*. Т. III: 1611–1640. Vol. 1: 1611–1626. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2010. 454 s.
6. *Volumina Constitutionum*. Т. III: 1611–1640. Vol. 2. 1627–1640. Warszawa : Wydawnictwo Sejmowe, 2013. 408 s.
7. *Urządnicy województwa bełskiego i ziemie chełmskie XIV–XVIII wieku*. Spisy / Opr. H. Gmiterek, R. Szczygieł. Kórnik : Biblioteka Kórnicka, 1993. 282 s.
8. *Urządnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*. Spisy / Opr. E. Janas, W. Kłaczewski. Kórnik : Biblioteka Kórnicka, 2002. 344 s.
9. *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy / Opr. K. Przyboś. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1987. 416 s.

REFERENCES

1. Voronchuk, I. (2014). Aktovi knyhy zemskykh i hrodskykh sudiv yak dzherelo do istorii ukrainskoho povsiakdennia ranniomodernoi doby. In *Ukrainske povsiakdennia ranniomodernoi doby*, pp. 15–17, Kyiv [in Ukrainian].
2. Zadorozhna, O. (2009). Aktovi knyhy yak dzherelo do rekonstruktsii zemlevolodin v Kyivskomu voievodstvi XVI–XVII st. In *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, pp. 36–47, Kyiv [in Ukrainian].
3. Krykun, M. (2008). Dolia semskykh ta hrodskykh knyh Bratslavskoho voievodstva. In Krykun, M. *Bratslavskoe voievodstvo v XVI–XVIII stolittiakh*, pp.44–59, Lviv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
4. Kupchynskiy, O. (1998). *Zemski ta hrodski sudovo-administratyvni dokumentalni fondy Lvova*, Kyiv [in Ukrainian].
5. Grodzicki, S., Kwiecienand, M., Karabowicz, A. (Ed.). (2010). *Volumina Constitutionum*, t. III, 1611–1640, Vol. 1, 1611–1626, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].
6. Grodzicki, S., Kwiecienand, M., Karabowicz, A. (Ed.). (2013). *Volumina Constitutionum*, t. III, 1611–1640, Vol. 2, 1627–1640, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].
7. Gmiterek, H., Szczygieł R. (Opr.). (1993). *Urządnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskie XIV–XVIII wieku*. Spisy. Kornik: Biblioteka Kornicka [in Polish].
8. Janas, E. , Kłaczewski, W. (Opr.). (2002). *Urządnicy województwa kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku*. Spisy. Kornik: Biblioteka Kornicka [in Polish].
9. Przyboś, K. (Opr.). (1987). *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku*. Spisy. Kornik: Biblioteka Kornicka [in Polish].

Дата надходження статті до редакції: 25.04. 2019.